

слом није био општи) и да се не би проливала крв у рату, за који се истиче да га војне старешине нису ни хтеле. Исто тако, извештаји генерала Бодија и Цинцар-Марковића о покушајима да се закључи неко „часно примирје“ показују колико су такве претензије биле илузорне, с обзиром на стање фронта, непријатељску надмоћ и потпуно расуло.

Чулиновић на основу докумената извлачи закључак да су југословенски генерали показивали нарочиту љубав да што пре закључе „примирје“ (уствари безусловну капитулацију) и да капитулационе одредбе доцније што педантније спроведу. О томе јасно говори документ, ваљда без преседана, који писац објављује у одељку о провођењу капитулације, из којег се види мо колико се југословенска Врховна команда залагала да се официри и војници сакупе у сабирне логоре ради одласка у заробљеништво.

У завршном закључку писац је правилно резимирао изнету документацију и своје излагање утврђујући да слом није био регионалан, иако поједини извори (Косић, Калафатовић) то потенцирају, већ општи („нажалост, Скопље је пало пре Загреба“), услед нагрижености друштвеног и политичког организма старе Југославије, потпуне неспремности, издаје генералитета („ми нисмо хтели брат“ изјављивали су многи генерали), те дејства „пете колоне“ у целој земљи, нарочито у Хрватској, а поред свега тога још и непријатељске војне надмоћи.

У свом крајњем резултату књига проф. Чулиновића појављује се као врло корисна публикација, јер доноси велики број докумената и први целовит преглед априлског рата, те сагледава низ нових проблема који ће тек бити подвргнути дубљем истраживању, а то је већ више него довољно да оправда огроман напор који је уложен у прибирање грађе и у њено обликовање, па ма колико јој се са становишта начина обраде могли учинити крупни приговори.

Бранко Петрановић

Др КОНСТАНТИН БАСТАИЋ, Др ФЕРДО ЧУЛИНОВИЋ,
ТОМО ЧУБЕЛИЋ, ДРАГУТИН ШЧУКАНЕЦ, СЛАВА ОГРИЗОВИЋ:
„НАРОДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ У БОРБИ ЗА СЛОБОДУ“

„Знање“, Загреб, 1959, стр. 11—536

Издајући ову књигу расправа из области најновије историје наших народа, Повијесно друштво Хрватске (у сарадњи са Издавачким предузећем „Знање“) на видљив је начин обележило јубиларну годишњицу СКЈ и СКОЈ-а, а покретачи публикације, независно од формалног мотива, приновили нашу литературу још једним корисним делом.

Расправе у зборнику обрађују стварање Југославије, перманентну кризу старог друштва и узорке његовог слома, а затим наш Народноослободилачки рат. Значи, догађаје временски

омеђене од краја XIX века па до завршетка последњег рата, одн. проглашења Републике и доношења Устава ФНРЈ. Тежиште излагања је ипак на народноослободилачкој борби, којој је у књизи посвећен и највећи простор (три расправе и завршни део — цртица из илегалног живота, од укупно 6 јединица књиге), као најзначајнијем и садржајно најпунијем периоду наше најновије историје. Иначе сви делови ове књиге, сем последњег, претстављају самосталне расправе, историски и идејно заобљене целине, од којих свака може стајати и сама за себе, иако се све заједно складно уклапају у архитектуру овог јединствено замишљеног и садржајно-методолошки хомогено оствареног дела.

У првој расправи (др. Константин Бастаић, „Стварање старе Југославије“, стр. 11—129), компонованој из 29 ситних тематских јединица, обрађени су на широкој унутрашњој и спољнополитичкој основи догађаји у вези са стварањем заједничке државе, али без дубљег истраживачког захвата, углавном на основу постојеће литературе, врло лепим и јасним стилем саопштени.

Разматрајући проблем уједињења, проф. Бастаић прилази томе, у суштини прекретничком догађају, као потребном и уједно историски нужном, сматрајући да за његово остварење значајне заслуге припадају генерацијама с краја прошлог и почетка овог века, иако су оне у темеље нове државе у стварању унели највише неслоге и националне нетрпељивости. За разлику од ранијих сличних расправа које обрађују ово питање, писац се осврће и на став радничког класног покрета у нашим земљама према југословенском проблему, а полази му за руком и да у економској условљености посматра деловање свих друштвених и политичких снага према уједињењу. Велика је штета, међутим, што су неке од ових тема остале само скице, неразрађене идеје (напр., планови и политичке акције за државно-правно повезивање два или више југословенских народа, и др.). Догађаји који су непосредно претходили уједињењу, као што су оснивање и акција Југословенског одбора, његова борба против Лондонског уговора и заслуге за формирање Југословенског добровољачког покрета, у који су доцније великосрпски кругови унели националну искључивост, обрађени су већ нешто опширније и, чини нам се, успелије, што важи и за део о личности и иницијативама Фрање Супила у току рата, а посебно за суштину извршену анализу и оцену три значајна документа из предисторије стварања заједничке државе (Мајска и Крфска декларација, те Женевски споразум).

Проф. Бастаић узима први документ као изванредан напредак, иако у суштини аустрофилски предлог, срачунат на то да допринесе триалистичком уређењу Аустро-Угарске, а за Крфску декларацију налази да није „политичко-манифестациони акт“ (концепција радикалног теоретичара Лазице Марковића), већ државно-правни документ у коме су равноправни партнери

утврдили заједничке политичке циљеве и основе будућег заједничког живота. За неправедни Женевски споразум писац сматра, пак, да се због свог антихегемонистичког карактера ипак може узети као „рационалан“, мада дуалистичко уређење државе, које споразум предвиђа, није било нарочито срећно решење будућег уређења.

Поред анализе ставова појединих друштвено-политичких снага према уједињењу и формалних докумената које су они сачињавали, писац има у виду и колико је коначна одлука о стварању заједничке државе била упливисана револуционарном ситуацијом и опасношћу од италијанског експанзионизма, али не доноси нове податке нити даје дубље осветљавање ових догађаја.

Своје заокружено излагање Бастаић завршава прегледом различитих ставова политичких групација у Народном вијећу према начину уједињења и с њим повезаним питањем доцнијег уређења државе.

У овој студији, међутим, има и извесних површних оцена или испуштених чињеница, нарочито када је реч о Црној Гори и њеном односу у прошлости према борби за стварање заједничке државе. Испитујући корене идеје за уједињење „у првом реду Хрвата и Срба, а онда и осталих југословенских народа“ (стр. 20), Бастаић пропушта да међу протагонистима идеје о политичкој и духовној узајамности југословенских народа наведе Његоша, а на једном другом месту, опет, износи произвољно мишљење да је Црна Гора, лавирајући између великих сила, почетком XX века имала само „формалну независност“ (стр. 30). Не можемо да не замеримо писцу и то што међу „факторима“ који су допринели слому Аустро-Угарске (стр. 128) нигде не спомиње Црну Гору, иако са становишта историског континуитета њене борбе кроз XIX век па до 1918 њене заслуге за слом хабзбуршке монархије нису за потцењивање.

Надовезујући се на претходну студију, проф. Чулиновић разматра у посебној расправи политички, привредни и социјални развитак новоосноване државе, од самог почетка бремените дубоким противречностима, које неће превазићи све до краја свог постојања („Стара Југославија“, стр. 129—227).

Почетну тачку ове логично компоноване студије чини испитивање карактера прводембарског акта, а завршну — анализа одредаба капитулационог акта. Мада нема конструкције и јуристичких анализа, колико у његовим другим радовима из правне историје, преовлађује правни аспект, што се види и из везивања догађаја за уставне и законске акте.

Испитујући привредне прилике, проф. Чулиновић се највише задржава на пољопривреди као основној грани старојугословенске привреде (аграрна реформа, сељачки дугови итд.), паралелно наглашавајући велику неуједначеност и неравномерност предратног привредног развитка.

Прелазећи на политички живот старе Југославије, писац сматра да га је карактерисао „вишестраначки мозаик и шаренило непринципијелних програма“ Он такође подвлачи да се страначко чланство у старој Југославији далеко више везивало за вође него за програме. Но, третирајући политички живот, Чулиновић је само „окрзнуо“ важно питање борбе унутар буржоазије за владајуће економске позиције у држави, мада познато да су политички сукоби били само појавни облици тенденције за привредном доминацијом у свејугословенским размерима.

Развитак после Уставотворне скупштине Чулиновић је свео на листу влада, смену кабинета, односе владе и опозиције, утицај двора на политички живот и страначку констелацију, а такав метод презентације не омогућује да се у пуној мери открије условљеност политичких догађаја друштвено-економским садржајем развитака. Неколико наредних страница доносе доста потанкости о скупштинском атентату. Што се тиче КПЈ после увођења Диктатуре (а и раније), писац о њој говори само фрагментарно, док се читав период после Александрове смрти обрађује уопштено на већ познатој, сиромашној фактолошкој основи.

Трећа, четврта и пета расправа су органски повезане, јер се у свакој од њих посебно узетој обрађују неки јединствени аспекти Народнослободилачког рата одн. народне револуције: стварање Армије, историско-оперативна страна рата и развој народне власти.

Стварање оружане силе револуције (Драгутин Шчуканец, „Оружани устанак у Југославији и изградња Југословенске народне армије“, стр. 229—318) није до скоро третирано као специјалан проблем, већ је обрађивано успутно у оквиру историје рата. Утолико је овај покушај вреднији пажње, иако одмах морамо да приметимо да је између овог питања, с једне, и историје рата, с друге стране, извршено слабо разграничење, услед чега се ове две расправе не само додирују (што је, уосталом, с обзиром на карактер теме и самог дела неизбежно) него на доста места и сувише потсећају једна на другу. Свестан ове опасности, Шчуканец је још у уводу нагласио да ће се држати оперативне стране рата и развитака народне власти само онолико колико је то потребно за историски оквир стварања Армије, али су у расправи његове интенције, у уводу изражене, остале великој мери неостварене.

Писац, иначе, у овој расправи прати развитак револуционарне војске од првих партизанских одреда, на самом почетку устанка, преко стварања регуларне Армије крајем 1941, као и њено даље развијање у 1942 години, када се оснивају поједини родови и службе (тада још епизодичног карактера), диверзантски јудреди, организује војно-позадинска служба, па до завршне фазе рата у којој она дејствује оспособљена за изво-

ђење најтежих операција савременог ратовања, задржавајући се при томе највише на оним, по значају, преломним тачкама за њен развитак и организацију. У вези са организационим развитаком Армије он подробно разматра низ прописа које је у току рата доносио Врховни штаб нормирајући устројство и дисциплину Народноослободилачке војске (Наредба од маја 1943 о увођењу официрских чинова, увођењу одликовања августа 1943, Уредба о војној дисциплини и Правило унутрашње службе у НОВ И ПОЈ из прве половине 1944 године, и др.).

С обзиром на специфични карактер НОБ-е, Шчуканец кроз читав рад открива за цео ток рата карактеристичну повезаност између војне и револуционарно-политичке стратегије и тактике.

Писац, поред тога, у раду, на одговарајућим местима, илуструје бројно стање наше Армије по годинама, истиче њен пораст, развијање војне вештине и освајање војне технике, даје податке о фашистичким снагама које је НОБ прикивала за наше ратиште, указује на специфичности њене организације и тактике, говори посебно о њеном значају као споне између италијанског и источног фронта, а нарочито о њеној улози у разбијању снага домаће контрареволуције, што је било пресудно за измене однос снага још у току рата.

Говорећи о организацији војно-позадинске службе, писац се није довољно задржао на развитуку војног судства, а чини нам се да је било потребно да се нешто више од реченог каже и о организацији и устројству партиског рада у војсци.

У следећој расправи („Ослободилачки рат и Револуција народа Југославије“, стр. 319—402) проф. Томо Чубелић, који се већ раније огледао на истој проблематици једним популарним прегледом НОБ-е, саопштавајући на јасан начин, углавном наративно, без критичке интерпретације, али не мимоилазећи ни једну важнију чињеницу, изложио је у сажетој форми историјат нашег Ослободилачког рата.

Писца нарочито интересују фактори који су утицали на развитак НОБ-е (објективни и субјективни), као и самосвојне форме наше револуције кроз које се борба за национално ослобођење манифестовала и као борба за коренисти друштвени преображај, а у доцнијем излагању војна страна догађаја. Приказујући војна дејства, писац групише догађаје око магистралних операција, али избегавајући оно раније већ одомаћено шаблонско излагање по непријатељским офанзивама. Иако понесен судбоносним значајем великих битака на Неретви и Сутјесци у првој половини 1943, Чубелић није пропустио да прикаже дејства наших јединица и на оновремено спореднијим бојиштима (Словенија, Лика, Славонија, Македонија и др.). На одговарајућим местима он увек говори и о општој војној ситуацији и стању на савезничким фронтovima, и то у хронолошком симултитету са активношћу наше Армије и успесима НОБ-е, с тим што се

на овај аспект подробније осврће при крају рата, када су са савезничким армијама успостављени значајнији елементи координације.

Композицију расправе, иначе у основи добро постављене, разбијају дигресије о развиту НОФ-а, СКОЈ-а и других друштвено-политичких организација, док са становишта разграничења материје и редуцирања оних питања која се третирају у претходној одн. наредној студији на најнужнију меру, вреди оно што смо већ раније рекли.

Проф. Чулиновић је заступљен у књизи и једном расправом са подручја историје народне власти („Југословенска Народна револуција и развитак народне власти“, стр. 403—454).

Писац започиње разматрање дефинишући на основу Кардељевих анализа карактер наше револуције, наглашавајући њен унутрашњеполитички и светскоисториски значај, јер се, како каже, ради о првој социјалистичкој држави у историји која је настала прерастањем народноослободилачке борбе у народну револуцију. Он даље даје већ познате карактеристике развитака народне власти (организованост, постепеност итд.), а затим, према Титовој периодизацији из програмског говора на Другом заседању АВНОЈ-а, обрађује конкретни развитак народне власти по датим хронолошким разделима и појединим земљама.

У кратком прегледу развитака народне власти у првој етапи, по земљама, писац брзо прелази преко питања о настанку првог НОО, износећи више верзија, јер сматра да је то још данас тешко са сигурношћу утврдити, а неке важне догађаје као Острошку скупштинцу само региструје, иако се ради о првој скупштини на којој је конституисан један земаљски НОО. Већ у наредном излагању проф. Чулиновић поклања развоју народне власти у преломној 1942 години (Фочански и Крајински прописи, АВНОЈ) пажњу сразмерну значају ових догађаја, наглашавајући да они значе превазилажење привремености НОО и стабилизацију народне власти. Запажа се да проф. Чулиновић у овој расправи, као и у својим ранијим радовима са овог подручја, заступа тезу о АВНОЈ-у као фактичкој влади (стр. 431—32), мада је у светлу новијих испитивања прихватљивије мишљење да АВНОЈ нема такав карактер, пошто у време његовог оснивања нова држава још не постоји, па сходно томе нема ни владе, с тим што револуционарна влада једне нове државе, када ова већ настане, јесте увек и влада де јуре. Из таквог гледања на АВНОЈ произилази и схватање писца да је југословенска држава коначно изграђена када је добила врховне органе власти, мада је са социолошког становишта правилније да се феномен настанка државе у револуцији везује за радикалан преокрет у односима друштвених снага, који је у нашем случају наступио половином 1943, дакле пре II заседања АВНОЈ-а. Третирајући, пак, питање садржаја „Краљевске власти“, пренете на Намесништво, у следству реализације споразума Тито —

Шубашић, аутор долази правилно до закључка да је Петар Карађорђевић престао да буде фактор власти у новоствореној држави, и да пренос атрибуција међународног претстављања са краља на Намесништво није заснован на старом уставноправном основу (стр. 447), пошто је овај са целокупним старим поретком револуционарно укинут, али занет формалном анализом и својим правничким рефлексом, недовољно подвлачи природу овог споразума, као споља наметнутог и по свом карактеру чисто политичког акта.

Студија се завршава анализом тзв. периода привременог уставног уређења и освртом на каснију уставну стабилизацију, обухватајући у синтетичком закључку основна обележја развика народне власти 1941—1945.

Последњи део књиге („Илегални рад на окупираном подручју“, Слава Огризовић, стр. 457—536) претставља публицистику засновану на аутентичним догађајима из прошлог рата. Тај део, мада тематски повезан са осталим радовима, по карактеру обраде на припада овој едицији, тако да се и поред његове функционалне корисности може поставити и питање да ли му је уопште било места у Зборнику. У првом прилогу, „Градови у НОБ“, писац не описује само диверзантске акције него говори и о раду илегалних НОО и НОФ-а. Излагање је проткано са доста детаља (истина, више познатих него непознатих), који сугестивно оживљују борбену антифашистичку атмосферу на окупираном подручју. Сенку на овај прилог бацају, међутим, неке не баш ситне хронолошко-фактичке нетачности. Према писцу, тако, излази да је „Обзнана“ донета 1928 године и КП тек онда прешла у илегалност (стр. 457), а нешто даље (стр. 460) он поново греша када каже да је Априлски рат трајао само 4 дана. Дрastiчну произвољност претставља и опис 27 марта, јер писац сматра да је влада морала предати оставку под притиском демонстрација од 27 марта, иако је ноторна чињеница да је влада оборена у ноћи између 26 и 27 марта. Исто може да се каже и за његово тврђење да је том приликом било много мртвих и рањених (уствари, убијен је само један жандарм који је пружио отпор пучистима).¹⁾ Једнострану вулгаризацију претставља и субјективна мотивација („морално покварени“, „безкарактерни“, „разлози личне мржње и тсл.“) првих облика колаборације у окупираном Београду, пошто писац не уочава да се и овде, у суштини, ради о континуираној борби полицијских елемената против напредних снага, само у промењеним условима, с тим што је њихова несумњиво тачно утврђена морална квалификација од другоразредног историског интереса (стр. 461). На једном другом месту (стр. 481), говорећи о преласку истакнутих јавних

¹⁾ ...„У Београду је 27 марта дошло до големих демонстрација по улицама, под руководством комуниста. На улицама Београда пуцало се, било је много мртвих и рањених, али је влада морала предати оставку, и на брзину је организирана нова влада“ (стр. 459 — подвукао В. П.).

и културних радника на слободну територију, писац међу Назором и другима спомиње и Бранка Ђопића, нашег познатог књижевника-борца, мада се он од самог почетка устанка налазио у партизанским одредима.

Остали садржај претстављају цртице из илегалног живота, саопштене у репортерској форми, тематски врло занимљиве и драматски напето обрађене, међу којима се нарочито истиче „Курир Централног комитета“.

Обрађујући проблематику на један научно-популаран начин, без научног апарата, на бази досадашњих истраживачких резултата, ово дело — на извештајан начин нешто закаснило пандан одговарајућем зборнику који је прошле године издало Друштво историчара Србије — постигнуће очекивани циљ, јер на једном месту, свестрано, за младе генерације и широки читалачки круг уопште, примењујући научни метод, приказује све фазе и улогу коју су имале друштвене снаге у том сложеном збивању

Бранко Петрановић

ХИСТОРИЈСКИ ЗБОРНИК

1957, бр. 1—4

И овај број Хисторијског зборника обилује чланцима, расправама, приказима и освртима. Прилози освјетљавају многе појединости о којима се досад мало писало. Радови су, углавном, дати на основу архивских истраживања и студиозних анализа.

Часопис у једном документованом прилогу доноси неколико поглавља из средњевјековне историје Котора, о коме су досад писали, како је познато, многи познати научници.

У опсежном чланку „Припреме Комунистичке партије за оружану устанак у Далмацији“ Душан Пленча говори махом о Комунистичкој партији у Далмацији од 1938 године, када су одржани посљедњи парламентарни избори у старој држави. Образлажући у тексту низ услова под којима је Партија дјеловала, писац већ у почетку констатује да је у том међувремену КП у Далмацији имала знатан број својих чланова и симпатизера окупљених око легалне Странке радног народа „која је ушла у састав Удружене опозиције“ да би Партија „преко ње проводила унутар УО снажну политичку активност“ исто као и преко других „трансмисија“, организованих махом од 1937 године. Износећи штетну дјелатност фракционаша Вицка Јеласке, Ива Марића, Балкана и др., који су „имали велики ауторитет у сплитској партиској организацији“, писац даље илуструје стање од септембра 1938, када је одлуком ЦК КПЈ смијењен дотадашњи Покрајински комитет и изабран нови. 1940 године одржана је партиска конференција у Сплиту, у при-